

ИСТОРИОГРАФИЈА

Проф. др Михаило ВОЈВОДИЋ*

ХАБЗБУРШКА МОНАРХИЈА У ЕВРОПСКОЈ ИСТОРИЈИ XIX ВИЈЕКА

(Поводом књиге Ален Ц. Тејлора, *Хабзуришка монархија 1809-1918*,
Clio, Београд 2001)

Ален Ц. П. Тејлор био је без сумње један од најпознатијих стручњака за историју међународних односа XIX и почетка XX века чије дело ни до данашњег дана није изгубило од своје вредности. Својим животом испунио је скоро цео XX век, а од тога је педесет година посветио науци. Један од првих значајнијих радова овог сјајног оксфордског ђака је студија Италијански проблем у европској дипломатији 1847-1849, коју је написао после исцрпних истраживања у архивима Беча, Париза и Лондона, а публиковао је у Манчестеру 1934. године на чијем универзитету је тада предавао. И потом су редом излазила његова дела, међу којима је највише оних које је посветио Немачкој. Највећи утисак на стручњаке и на читалачку публику оставило је дело *Борба за њевласиј у Европи 1848-1918*, чије се прво издање појавило 1954. године као прва књига у будућој шеснаестотомној серији Оксфордске историје нове Европе. Друго издање појавило се 1957. године, такође у Оксфорду. Ваља споменути да друга издања појединих његових дела нису била обично прештампавање првог него су увек била допуњавана новим садржајима.

Друго издање Тејлорове књиге *Борба за њевласиј у Европи 1848-1918*. појавило се већ следеће 1958. године у Москви у руском преводу. Тих година Руси су ретко преводили књиге савремених западних историчара. Тејлорову књигу су ипак превели, али су тада урадили нешто не тако уобичајено. У веома опширном предговору историчара М. Н. Машкина изнете су значајне примедбе на Тејлоров текст, а то је учињено још детаљније у поговору, заправо прилогу књиге. Редакција је у прилогу ишла по главама дајући своје примедбе или је износила своје тумачење неких чињеница. И то је у њено име учинио историчар С. К. Виленски. То што су Руси превели ту књигу и препоручили је својим чита-

* Аутор је редовни професор на Филозофском факултету у Београду.

оцима, разуме се уз своје оцене, довољно сведочи да се ради о одличној књизи једног великог историчара. Али се још неки додатни разлози за њено појављивање у руском издању могу наслутити, и то из неких оцена које су Руси у том свом издању изнели. Тејлор је, како наводе, за разлику од немачких историчара, који су имали велики утицај на водеће америчке историчаре међународних односа, заузео веома критички однос према немачким политичарима и државницима. Руси су чак споменули оцене рецензентата те књиге да је "међу савременим историчарима Тејлор највише антинемачки расположен". Такав његов став је тада годдио и руским историчарима, али и бројном руском читалаштву. Можда томе треба додати још нешто. Тејлор је био међу оним енглеским интелектуалцима који су оштро устали против проба атомских и водоничних бомби. Осуђивао је и агресивну политику Сједињених Америчких Држава. Био је и члан енглеског Националног покрета за разорување.

Све Тејлорове књиге писане су на основу публикованих извора, мемоарске литературе и других сведочанстава савременика, а делимично су коришћени и архивски документи европских архива, првенствено Лондона, Париза и Беча. Тејлор се често појављивао у енглеској јавности и као популаризатор науке, као онај који је многа своја тумачења износио на једноставан и лако схватљив начин. Штавише, и доста својих радова је писао популарно и приступачно. У предговору књиге *Енглези и други* Тејлор је за себе рекао: "Ја нисам филозоф-историчар. Ја немам никакав систем, ја не интерпретирам историју с моралне тачке гледишта. Ја пишем да бих изнео своје мишљење и показао како су се збивали догађаји и како су поступали људи. Ако би мој резултат био узнемирујући или изазован то није намерно него природно због тога што ја покушавајући да судим о догађајима на основу сведочанстава нисам потпадао под утицај оцена које сам давао о другима. Ја мало поштујем људе који се налазе на власти, но сумњам да бих ја поступао боље да сам на њиховом месту. Енглези ме интересују пре свих а после њих Европљани."

Једна од значајнијих Тејлорових књига која представља типичан пример популарне студије је *Хабсбуршка монархија 1809-1918*, која је објављена први пут 1941. године а њено друго издање 1948. године. Трудом угледне београдске куће Слио појавио се први пут, сада, српски превод издања те књиге из 1948. године. Словенци су је одавно превели, негде пре четрдесет пет година, док су је Хрвати пре десет година издали на свом језику. Било је пуно разлога да се и српско издање појави много раније, ако ни због чега другог а оно зато што је Тејлор - као велики историчар - у њој за отпочињање Првог светског рата најодсечније оптужио Аустро-Угарску, и заштитио Србију од свих оних злонамерних и ружних, и неодговорних, и пристрасних тумачења у којима се недвосмислено указивало на њу као кривца за рат, а чега је било доста у свету, и у историографији, и у публицистици, а има га и данас. Довољно је само прочитати завршни део те књиге па ће се видети какав је Тејлор ефектан закључак извео, и то не само када је у питању оцена почетка Првог светског рата него и његовог краја када је уследило и стварање југословенске државе. Време излагања у књизи омеђено је годинама када су хабсбуршке земље

назване Аустријском царевином, а то значи 1804. годином када је престала да постоји Аустроугарска Монархија. Тејлор књигу није делио на два дела као што се могло очекивати, чији би прелом био представљен крајем аустријске царевине 1861. године односно настанком Аустроугарске Двојне Монархије 1867. године, али се из његове наглашене оцене да су Италијани најзаслужнији за крах аустријске царевине а Срби за крах Двојне Монархије може лако осетити, као што се уосталом и из самог тока и садржине излагања види, да се ради заиста о два различита периода аустријске историје. Тејлор је, у ствари, књигу поделио на поглавља држећи се унутрашње периодизације, чини ми се препознатљиве и ни мало изненађујуће за зналце и стручњаке а руководећи се доста личностима и догађајима који су обележили тај период аустријске историје било да је то Метернихово време, 1848. година, Бахов апсолутизам, Тафеово време или нешто друго. Спољна политика му у томе није играла превасходну улогу, на велику жалост нас балканских читалаца, који смо навикли да на ту тадашњу велику државу и опасног суседа гледамо из угла њене балканске политике. Али ни ту страну историје Тејлор није могао избећи на крају књиге, када је Монархија озбиљно срљала у своју балканску авантуру и када се ту наслућивао њен крај. Уосталом, и сам Тејлор је осећао да му спољнополитичка компонента у књизи недостаје. Историчар који је толико заслужан за објашњавање и тумачење међународних односа у XIX веку као да је Хабзбуршкој монархији одузео улогу на тој сцени. У предговору другог издања своје књиге Тејлор је признао да у првом издању сопственом грешком није разматрао - како каже - хабзбуршку спољну политику. Поправио је то у другом издању додавши садржаје спољне политике, али - дозвољавам себи да то кажем ограничено, будући да је негде то учинио овлаш, боље рећи сажето, бар у прве две трећине књиге. Зато и његова анализа почетка дефинитивног краја Монархије после 1906. односно 1908. године у којој се добро уочава њена неславна улога у балканским збивањима, по мени, нема своју потребну дубину.

Читалац би у једном тренутку помислио, сусревши се са оценом да се доласком Ерентала за министра спољних послова 1906. године, који се мало разумео у унутрашњу политику, Аустроугарска тек од тада *de facto* потпуно окренула спољној политици. Да ли је то била изнуђена промена концепције или не, али изгледа ми као да Тејлор није могао избећи да своје излагање од тада усмери на спољну политику. Он, разуме се, има право на своје виђење Аустроугарске монархије, и то је у овој књизи аутентично и показао. У ствари, да не буде недоумице, Тејлор је био свестан да је спољна политика дошла главе Аустроугарској, и то је, на крају, недвосмислено подвукао.

У књизи *Хабзбуршка Монархија 1809-1918.* има заиста пуно тога о чему је Тејлор писао. Види се да га је интересовао државни систем Хабзбуршке монархије, говорио је о идејама и чиниоцима који су доприносили његовом преуређењу и мењању, изнео је своје погледе и о централизму, о федерализму, о либерализму, о конзервативизму, о аустро-славизму, затим о међунационалним односима, посебно односима Немца и Мађара као државних нација, онда о Пољацима, доста о Чесима.

Дао је занимљива запажања о Италијанима називајући их субверзивним елементима у Монархији. Писао је и о јужним Словенима у оквиру Монархије, пре свега о Хрватима оцењујући их најлојалнијим. Тејлор је донео и оригиналне оцене о националним покретима у тој земљи, мењајући неке раније устаљене оцене. Говорио је о појединим догађајима, на пример о револуцији 1848. године, пре свега бавећи се улогом Мађара у њој. Оцењивао је и све важније државнике у Монархији и чланове владајуће куће Хабсбурга као и неке друге личности, каткада доносећи кратке и ефектне скице њиховог карактера и понашања, при чему за неке од њих није штедео речи. За Ерентала је написао да је самоуверен и арогантан, да дрско кевће као теријер, и да је дрско глуп. Новинара Фридјунга, кога је Ерентал ангажовао против српских лидера у Хрватској - сетимо се само Фридјунговог процеса - и који је хушкао на рат против Србије, Тејлор је назвао дивљим немачким националистом. За Франца Фердинанда је рекао да је један од најгорих производа куће Хабсбург, и да је реакционаран, клерикалан, бахат, суров, а каткада и луд. Форгача, који је саставио ултиматум Србији, назвао је лажовом и криминалцем, казавши уз то за њега да је глуп, самоуверен и неспособан.

Када је реч о спољној политици Хабсбуршке Монархије, Тејлор је у књизи показао да су за њега кључна два питања и оба пресудна за њену судбину. Прво је италијанско, и оно је аустријској царевини донело крај апсолутизма. Битке код Мађенте и Солферина, њени порази са италијанским национализмом, одвели су је на неизвештан пут унутрашњих реформи и на друге главне али ризичне правце у спољној политици. Ако је, по Тејлору, 1866. година, која је наравно проистекла из претходних збивања, донела промене у аустријској политици скренувши је од дунавске ка балканској, онда је то био и почетак краја Хабсбуршке Монархије, пут ка безизлазу, пут који се завршио сломом у судару са - како то Тејлор воли да каже - српским национализмом. Друго питање односи се на балканску политику Аустроугарске, и у том оквиру на Источно питање, и на, њој тамо, неизбежног супарника Русију. Тејлорове оцене о томе су доста занимљиве па бих се зато на њима задржао.

Основна теза Тејлора је, кад је у питању балкански правац политике Хабсбуршке Монархије, да је она била против поделе Турске која је постала европски проблем и узрок озбиљних криза на Балкану и Средоземљу и да се ту крије кључ за разумевање њених непрекидних сукобљавања са Русијом, која има другачији став и која жели да је провоцира како би се међу њима на Балкану повукла линија разграничења. Многи историчари се не би могли сложити са овом Тејлоровом тезом - када је у питању Аустроугарска и њен став према европској Турској, с обзиром на искуства из 1878. године, као и на руско-аустријски договор из 1876. године. Упад Аустроугарске у Босну и Херцеговину који је уследио 1878. године, и то уз снажну подршку Енглеске, и аминован од Берлинског конгреса, био је довољно убедљива чињеница о томе да је Аустроугарска имала другачије концепције а да је после тога била озбиљно заинтересована за status quo на Балкану. То не значи да се она ипак није, 1912. године, заложила за цепање Турске под видом децентрализације а,

чим је избио Први балкански рат, и за стварање албанске државе истргнуте из турског државног корпуса. За оспоравање Тејлорове тезе има и других аргумената, али их нећу износити овом приликом. Притисак који је Аустроугарска вршила на Балкан њу је сучелио и са појачаним отпором њеног јужнословенског становништва крајем XIX и почетком XX века. Тејлор тиме логички објашњава рађање српско-хрватске коалиције у Хрватској, као и кретања на хрватској политичкој сцени, при чему се - како је нагласио - ширио простор и за деловање хрватских националистичких и антисрпски расположених странака које ће прерасти у масовни национализам. Чини ми се и да он превише идеализује Штросмајерово југословенство као једино право, чисто, изворно, а не улази у позадину да би октрио разлоге таквог мишљења. Може се прихватити његова оцена да је југословенска идеја била оријентација пре свега једног круга хрватских интелектуалаца, крхка и склона гашењу, а не последица националног развоја. У књизи се, међутим, занемарује и чињеница да су идеје српско-бугарског зближавања носиле у себи поруку југословенства - бар у главама неких београдских интелектуалаца се тако на то гледало - а што се не може приписати Штросмајеровом утицају. Занимљива је, међутим, Тејлорова теза да слоган о великосрпској политици Србије, који се почео све више чути од 1907. године, није дело аустроугарске пропаганде - као што је то у нашој историографији било присутно, а што се објашњавало чињеницом да се Аустроугарска припремала за анексију Босне и Херцеговине па је оптуживала Србију за великосрпске идеје - него је то производ Хрвата који су из страха од неких мера Мађара управо тим оптужбама против Србије хтели да уплаше бечке политичке кругове, у чему су и успели.

Издисај Аустроугарске, по Тејлоровом мишљењу, отпочео је анексионом кризом и свим оним што је она донела у понашању аустроугарских државника. Кривца за то Тејлор није видео само у Хабзбурзима и њиховим државницима који су пренебрегли потребу да нађу решење како би сви народи у њиховој Монархији живели у добрим економским условима и имали подношљиви национални положај. Прави кривац било је то што је Аустроугарска постала инструмент немачке политике и што није имала излаза из тог круга - тврди Тејлор. По његовој оцени, Аустроугарска је 1912. године Балканским ратовима изгубила место велике силе, а после чега се сударила са Србијом ношеном, како би то Тејлор рекао, великосрпским и као помоћним југословенским национализмом, а ја бих пре рекао ослободилачким и ујединитељским програмом. Улазак у рат против Србије 1914. године Тејлор приписује аустроугарским политичарима и генералима оспоравајући им да су имали и прави план и прави циљ, осим ако то није био, с њихове стране, покушај обнове Аустроугарске као велике силе. Уместо да дође до њеног опоравка, Немци су је пред српским офанзивама спасили и у њој преузели политичку и војну власт. Дакле, Немци су тада Хабзбуршку монархију претворили у свој протекторат - закључује Тејлор. И то је, по његовој оцени, - њен крај.

На завршетку свог излагања у књизи Тејлор је размишљао о југословенској идеји која је наводно била оваплоћена у новоствореној југосло-

венској држави. Стекао сам утисак да је за тај део свога казивања Тејлор користио Ситона Вотсона, али и да је неке ствари, у вези са тим, много боље видео после искустава Другог светског рата, тако да су у друго издање накнадно ушла нека његова другачија размишљања и нове оцене. Тејлор је изразио сумњу у опстанак југословенске државе која је, разуме се, настала, како би се то рекло, на развалинама хабсбуршке државе. Био је саввим отворен у оцени да су Хрвати и Словенци нашли у њој само привремено прибежиште, а да је југословенска идеја, међу њима, заправо интелектуална, изгубила своје поборнике. У прилог томе, по мишљењу Тејлора, сведочи и чињеница да су се српски носиоци власти, захваљујући успеху немачког оружја, 1915. године нашли у иностранству и тамо прихватили оно што код куће не би. Дакле, за све њих, југословенска држава била је мање зло од онога што је могло да их задеси у Првом светском рату. А то значи да се тој држави могло приписати само привремено трајање.

Једна Тејлорова мисао у вези са стварањем Југославије наводи ме да кажем још неколико речи о томе. Тејлор је сведок и прве Југославије, оне у чијем су имену била убележена три народа, дакле Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, и онда њеног преображеног облика у Краљевину Југославију, затим њеног рушења, и напослетку стварања друге Југославије - федеративне. У закључку књиге он је изнео тврдњу да је Југославија поновила слабости од којих је патила Аустроугарска која је у свом саставу имала осам народа, што је њу одвело у неповрат. Југославија је, како каже, имала девет народа. По њему, Југославија је била нова верзија аустријске идеје која је требало да буде оружје које ће чувати заједно различите народе. Међутим, њени стубови били су слаби. Идеја Југославије имала је преуску основу да би се сачувала - а то је војска, а идеја Велике Србије превише противника у сепаратистима - пре свега хрватским. Тејлор је сматрао да је и много другог недостајало тој држави која је ујединила становништво више држава, пре свега што томе није претходио један процес по угледу на италијански и немачки модел уједињења. Становништво Југославије није претходно уједињено културом, као што је то учинило становништво које је ушло у састав уједињене Италије и уједињене Немачке. Народи Југославије нису имали ту предисторију, па је Тејлор изразио дубоку сумњу у њен опстанак. Можда му се мало учинило да ће Јосип Броз имати више среће и да ће наћи бољу идеју него што су је имали Хабсбурзи, тј. да ће социјалном револуцијом и економским напретком изгладити међунационалне сукобе у земљи. Чини ми се, међутим, да је неким случајем Тејлор писао ову књигу после 1974. године - сетимо се само амандмана и новог устава - зацело би дефинитивно напустио и овај трачак наде. С овим у вези присетио сам се речи нашег великог научника Стојана Новаковића које је написао давне 1890. године - а које се могу наћи у његовој студији Балканско полуострво и етнографски спорови - да би до правог уједињења јужнословенских народа дошло ако би се они претходно ујединили културом, као што су то учинили Италијани и Немци. То каже Новаковић. Ове упозоравајуће речи, као што се види, написане су много деценија пре него што је то исто казао Ален Џ. П. Тејлор.